

אי-שוויון מגדרי והפליה סטריאוטיפית – מחשבות בעקבות פסק-הדין בעניין מירב נ' איי.די.איי.

מאת
תמר קריכלי-כץ*

תקציר

תגובה קצרה זו עוסקת בפסק-הדין בעניין מירב נ' איי.די.איי. ובהערותיו של פרופ' דני סטטמן עליו. התגובה דנה בשאלת השלכותיהן האפשריות של פעולות מיטיבות – דוגמת זו שבמסגרתה העניקה חברת הביטוח איי.די.איי. שירותי החלפת גלגל חנינם רק לנשים המבוטחות אצלה – על אי-השוויון המגדרי. לצורך כך מוצגים בתגובה מחקרים מתחומי הסוציולוגיה והפסיכולוגיה החברתית המתארים את אופן פעולתן של מערכות אי-שוויון, דוגמת אי-השוויון המגדרי, ואת הדרכים שבהן סטריאוטיפים ותסריטים תרבותיים משקפים ומשעתקים מערכות כאלה.

מבוא

- א. אי-שוויון מגדרי וסטריאוטיפים
- ב. חברת איי.די.איי. ומדיניות התשלום בעבור שירותי החלפת הגלגל
- ג. האם פעולה מיטיבה עשויה להיות מפלה?
- ד. האם ההשפלה וההעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים עולה כדי הפליה?
- ה. מתי יש לראות בהטבה שמעמיקה סטריאוטיפים פעולה פסולה (מבחינה מוסרית)?

סיכום

מבוא

בעניין מירב נ' איי.די.איי.¹ נדונה השאלה אם ההטבה של שירותי החלפת גלגל חנינם שנתנה חברת הביטוח איי.די.איי. רק לנשים המבוטחות אצלה – בעוד שהגברים נדרשו לשלם בעבור שירות זה – מהווה הפליה אסורה על-פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000 (להלן: חוק איסור הפליה).

* מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב.

1 ראו ת"צ (מחוזי מר') 8214-05-14 מירב נ' איי.די.איי. חברה לביטוח בע"מ (פורסם בנבו, 30.8.2016) (אישור התובענה הייצוגית); ת"צ (מחוזי מר') 8214-05-14 מירב נ' איי.די.איי. חברה לביטוח בע"מ (פורסם בנבו, 23.8.2018) (פסק-הדין, להלן: עניין מירב).

בפסק־הדין (שניתן על־ידי השופט עופר גרוסקופף) נקבע כי ההטבה שנתנה חברת הביטוח מהווה הפליה אסורה נגד הגברים המבוטחים אצלה, אשר נאלצו לשלם בעבור שירותי החלפת הגלגל. עוד נקבע כי ההטבה מהווה הפליה נגד הנשים והגברים המבוטחים אצל חברת הביטוח בכוח ובפועל אשר רגשותיהם נפגעו בעקבות מתן ההטבה. בהערת־הפסיקה על פסק־דין זה המתפרסמת בחוברת זו, שואל פרופ' דני סטטמן אם פעולה שמטיבה עם קבוצה מסוימת יכולה גם להפלותה, וטוען בזכות פרשנות מצמצמת של מושג ההפליה הכוללת רק גרימת נזק ממוני.²

בתגובה קצרה זו אדון בחלק מהשאלות שפרופ' סטטמן מציג בהערת־הפסיקה שלו. אציג תיאוריות ומחקרים אמפיריים בסוציולוגיה ובפסיכולוגיה חברתית, ואתיחס בקצרה לאי־השוויון המגדרי ולתפקידם של הסטריאוטיפים והתסריטים התרבותיים המגדריים בהעמקתו. אסביר כיצד סטריאוטיפים פועלים, ואיך הם משפיעים על התנהגותנו ועל האופן שבו אנו מעריכים את התנהגותם של אחרים. אשאל אם פעולה מיטיבה – דוגמת הפעולה של חברת איי.די.איי. – יכולה להיות מפלה, ואם ההשפלה וההעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים יכולות לעלות בנסיבות כאלה כדי הפליה.

אדגיש כי מטרתה של תגובה זו הינה בעיקרה דסקריפטיבית, ולא נורמטיבית; המטרה היא לתאר את האופנים שבהם אי־השוויון המגדרי מתבטא, מבלי לדון לעומק בשאלה כיצד ראוי לטפל בו. הבנת אופיו של אי־השוויון עשויה כמובן להשליך על הדרכים שבהן נרצה לטפל בו או שנעריכן כדרכים יעילות לטיפול בו. עם זאת, הכוונה כאן אינה לדון לעומק בשאלה מתי צודק, ראוי או יעיל שהמשפט יתערב ויטפל באי־השוויון המגדרי, אלא לספק תשתית שעל בסיסה יהיה אפשר להעריך את דרכי פעולתו של אי־השוויון המגדרי ואת ההשפעות שעשויות להיות לטיפול משפטי בו או להימנעות מטיפול משפטי בו. מכיוון שהערת־הפסיקה של פרופ' דני סטטמן וכן תגובתו של פרופ' רונן אברהם³ הן נורמטיביות ברובן, תגובה זו אך מתכתבת עם הטענות שהם מעלים, ומכוונת בעיקר להעמיק את ההבנה של אופיו והיקפו של אי־השוויון המגדרי.

עוד אציין כי רבים מהמחקרים האמפיריים שאליהם אתיחס בתגובה זו לא נערכו בישראל, אלא בארצות־הברית. עם זאת, מחקרים מראים כי הסטריאוטיפים המגדריים שלנו נוטים להיות אוניוורסליים, וכי האופנים שבהם נשים וגברים נתפסים בישראל דומים לאופנים שבהם הם נתפסים בארצות־הברית וכן במדינות אחרות רבות בעולם.⁴

2 דני סטטמן "מדוע פעולה המיטיבה עם אדם אינה יכולה להפלותו – בזכות פרשנות מצמצמת של המושג הפליה" בחוברת זו.

3 רונן אברהם "מדוע פעולה המיטיבה עם אדם יכולה בהחלט להפלותו – תגובה על מאמרו של פרופ' דני סטטמן" בחוברת זו.

4 Susan T. Fiske, Amy J.C. Cuddy & Peter Glick, *Universal Dimensions of Social Cognition: Warmth and Competence*, 11 TRENDS COGN. SCI. 77 (2007); Amy J.C. Cuddy, Susan T. Fiske & Peter Glick, *Competence and Warmth as Universal Trait Dimensions of Interpersonal and Intergroup Perception: The Stereotype Content Model and the BIAS Map*, 40 ADVANCES EXP. SOC. PSYCHOL. 61 (2008)

א. אי־שוויון מגדרי וסטריאוטיפים

אי־השוויון המגדרי בחברה, בשוק ובמשפחה מתאפיין בפערי משאבים וכוח בין נשים לגברים. בשוק העבודה, למשל, נשים מועסקות פחות מגברים, מרוויחות פחות מהם בממוצע, מקודמות פחות מהם, ונוטות להיות מועסקות במקצועות שונים מאלה שמועסקים בהם גברים. הפערים בין גברים לנשים אומנם הלכו והצטמצמו במחצית השנייה של המאה העשרים, אך למן שנות התשעים של המאה העשרים הם נותרו קבועים פחות או יותר. כך, למשל, בשנת 2014 נכללו בשוק העבודה 69.55% מהגברים בישראל, לעומת 59.2% בלבד מהנשים. השכר הממוצע לשעה של אישה בישראל עמד באותה שנה על 84% משכרו הממוצע לשעה של גבר. כמו־כן, באותה שנה היה שיעור הבידול התעסוקתי המגדרי בשוק העבודה 5.52%⁵ משמעותו של שיעור זה היא שכדי להשיג שוויון בין המינים בתחומי העיסוק, היו יותר ממחצית העובדים באותה שנה נדרשים להחליף את תחום עיסוקם. אי־השוויון המגדרי מתבטא גם בזירות חיים נוספות, כגון בריאות, עוני, פוליטיקה וההשכלה הגבוהה. גם בתוך הבית העבודה מתחלקת בין גברים לנשים באופן ממוגרד, כך שנשים עושות חלק גדול יותר מעבודות הבית והטיפול בילדים מאשר גברים.⁶

לפערים המגדריים במשאבים ובכוח נלווים פערי סטטוס בין נשים לגברים. פערים אלה נעוצים בסטריאוטיפים המגדריים, קרי, באמונות ובתסריטים התרבותיים המשותפים שלנו לגבי מי הן נשים ומי הם גברים, מה ההבדלים ביניהם ואיזה סטטוס מוקנה להם. במובן זה, הסטריאוטיפים המגדריים מעניקים לגיטימציה למערכת אי־השוויון המגדרי. הם מצדיקים את הפערים בחלוקת המשאבים והכוח בחברה, בשוק ובמשפחה באמצעות אמונות לגבי ההבדלים בין נשים לגברים. במילים אחרות, הסטריאוטיפים המגדריים מסבירים מדוע אי־השוויון המגדרי מתקיים (למשל, משום שגברים "מסוגלים" או "מוכשרים יותר" בשוק העבודה או משום שנשים "טובות יותר בטיפול בילדים"), וכך הם גם מצדיקים את אי־השוויון המגדרי ומובילים להעמקתו.⁷

חשוב להדגיש כי הנטייה להשתמש בסטריאוטיפים (ובכלל זה בסטריאוטיפים מגדריים), במיוחד באינטראקציות חברתיות חדשות, הינה אוטומטית, בלתי־מודעת ומשותפת לרוב בני־האדם. מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מסבירים כי בסיטואציות חדשות ובלתי־מוכרות הסטריאוטיפים והתסריטים התרבותיים מסייעים לנו להבין טוב יותר כיצד עלינו להתנהג ומה לצפות ממי שאנחנו מצויים באינטראקציה איתם. במובן זה הם משמשים מעין "מפת דרכים" להתנהגות כאשר איננו מכירים לעומק את מי שאנחנו באים איתם במגע. אנחנו

5 הגר צמרת־קרצ'ר ואח' מדר המגדר – אי־שוויון מגדרי בישראל 2016 (מכון ון ליר, 2016).

6 Suzanne M. Bianchi et al., *Is Anyone Doing the Housework? Trends in the Gender Division of Household Labor*, 79 Soc. Forces 191 (2000); Suzanne M. Bianchi, John P. Robinson & Melissa A. Milkie, *Changing Rhythms of American Family Life* (2006)

7 Cecilia L. Ridgeway, *Framed by Gender: How Gender Inequality Persists in the Modern World* (2011); Cecilia L. Ridgeway & Shelley J. Correll, *Unpacking the Gender System: A Theoretical Perspective on Cultural Beliefs and Social Relations*, 18 *Gender & Soc'y* 510 (2004); Cecilia L. Ridgeway & Lynn Smith-Lovin, *The Gender System and Interaction*, 25 *Annu. Rev. Sociol.* 191 (1999)

מניחים שהם יתנהגו על-פי התסריט החברתי המצופה מהם, ולכן פועלים לפיו גם אנחנו. למעשה, במצבים רבים מאוד השימוש בסטריאוטיפים חוסך זמן ומקל את התקשורת בין אנשים. הבעיה היא שאף-על-פי שהשימוש בסטריאוטיפים עשוי להיות מועיל, לעיתים קרובות הסטריאוטיפים אינם מדויקים, ועל-כן מטים את התנהגותם של אנשים ואת האופן שבו הם מעריכים את התנהגותם של אחרים, ובכך מעמיקים את אי-השוויון בין קבוצות מסוימות בחברה ומצדיקים אותו.⁸

כאלה הם גם הסטריאוטיפים המגדריים לגבי גברים ונשים. מחקרים מראים כי אנחנו נוטים לקטלג באופן אוטומטי, מידי ובלתי-מודע את כל מי שאנחנו פוגשים לקטגוריות של "גבר" ו"אישה". עם הקטלוג המהיר לקטגוריות אלה מופעלים מייד גם הסטריאוטיפים לגבי מי הם גברים ומי הם נשים ואיך הם אמורים להתנהג.⁹ כך, למשל, לפי הסטריאוטיפים הרווחים בחברה שלנו, גברים "מסוגלים" יותר מנשים, הם בעלי סטטוס גבוה משלהן, והם חזקים ועוצמתיים יותר מהן. במקביל, נשים הן "חמות" יותר, נחמדות יותר, אמינות יותר, וטובות יותר במשימות הקשורות לטיפול בהשוואה לגברים.¹⁰ חשוב להדגיש כי גם נשים וגם גברים מחזיקים באותם סטריאוטיפים לגבי נשים וגברים, ופועלים לפיהם.¹¹ עוד יש להדגיש כי רוב הסטריאוטיפים שלנו לגבי נשים וגברים הם חיוביים, אלא שהם מתייחסים לזירות חיים שונות, כך שנשים נתפסות כטובות יותר בזירות הקשורות לטיפול, לבית ולרגש, ואילו גברים כמסוגלים יותר בזירות הקשורות לשוק, לעבודה ולפוליטיקה. למעשה, מחקרים מראים כי באופן כללי נשים נתפסות באופן סטריאוטיפי כ"טובות" יותר מגברים (מוסריות, נעימות, אמינות ונחמדות יותר מגברים).¹² בכלל, אי-השוויון המגדרי מתאפיין

8 RIDGEWAY, FRAMED BY GENDER, שם.

9 Marilynn B. Brewer & Layton N. Lui, *The Primacy of Age and Sex in the Structure of Person Categories*, 7 SOC. COGNITION 262 (1989); Marilynn B. Brewer & Rupert J. Brown, *Intergroup Relations*, in THE HANDBOOK OF SOCIAL PSYCHOLOGY 554 (Daniel T. Gilbert, Susan T. Fiske & Gardner Lindzey eds., 4th ed. 1998)

10 Peter Glick & Susan T. Fiske, *Gender, Power Dynamics, and Social Interaction*, in REVISIONING GENDER 365 (Myra Marx Ferree, Judith Lorber & Beth B. Hess eds., 2000); Deborah A. Prentice & Erica Carranza, *What Women and Men Should Be, Shouldn't Be, Are Allowed to Be, and Don't Have to Be: The Contents of Prescriptive Gender Stereotypes*, 26 PSYCHOL. WOMEN Q. 269 (2002); Deborah A. Prentice & Erica Carranza, *Sustaining Cultural Beliefs in the Face of Their Violation: The Case of Gender Stereotypes*, in THE PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF CULTURE 259 (Mark Schaller & Christian S. Crandall eds., 2004)

11 Cecilia L. Ridgeway, *Interaction and the Conservation of Gender Inequality: Considering Employment*, 62 AM. SOC. REV. 218 (1997); Philip Goldberg, *Are Women Prejudiced Against Women?*, 5 TRANSACTION 28 (1968)

12 Alice H. Eagly, Mona G. Makhijani & Bruce G. Klonsky, *Gender and the Evaluation of Leaders: A Meta-Analysis*, 111 PSYCHOL. BULL. 3 (1992); Alice H. Eagly & Antonio Mladinic, *Gender Stereotypes and Attitudes Toward Women and Men*, 15 PERS. SOC. PSYCHOL. BULL. 543 (1989)

בכך שנשים וגברים מנהלים מערכות יחסים אינטימיות, אוהבות וקרובות אלה עם אלה, לצד סטריאוטיפים ואמונות תרבותיות בדבר ההבדלים ביניהם.

הסטריאוטיפים המגדריים תורמים להעמקה של אי-השוויון המגדרי בשלושה מובנים עיקריים: הם משפיעים על ההתנהגות של נשים וגברים, הם משפיעים על האופן שבו אנחנו מעריכים את ההתנהגות של נשים ושל גברים, והם נותנים לגיטימציה לאי-השוויון במשאבים ובכוח בין נשים לגברים. להלן אפרט.

מחקרים בפסיכולוגיה חברתית הראו כי הסטריאוטיפים המגדריים (והאחרים) שלנו משפיעים על האופן שבו אנחנו מתנהגים, וכי אנחנו נוטים להתנהג בהתאם לסטריאוטיפים שיש לאחרים עלינו. תופעה זו מכונה "איום סטריאוטיפי". בסדרת ניסויים מפורסמת נבחנו בנות בבחינה במתמטיקה. חלקן התבקשו לפתור את הבחינה לאחר שהזכירו להן (את האמונה התרבותית) ש"בנות טובות פחות במתמטיקה מבנים", וחלקן פתרו את הבחינה מבלי שהוזכר להן הסטריאוטיפ לגבי מסוגלותן של בנות במתמטיקה. ביצועיהן של הבנות שתפעלו אצלן את הסטריאוטיפ היו טובים פחות מאלה של הבנות שאצלן לא תופעל הסטריאוטיפ (ההבדלים היו מובהקים מבחינה סטטיסטית). למעשה, השפעתם של הסטריאוטיפים המגדריים על ביצועיהן של בנות במתמטיקה היא גדולה עד כדי כך שמתברר כי די בכך שמבקשים מבנות לציין בתחילת הבחינה את המגדר שלהן (אפילו מבלי שיוזכר להן הסטריאוטיפ) להביא לידי פגיעה בביצועיהן. תוצאות דומות התקבלו גם בניסויים שבדקו את ההשפעה של תפעול סטריאוטיפים גזעיים או של ציון הגזע על ביצועיהם של נבחנים. מעניין שכאשר הסטריאוטיפים לגבי מסוגלות במתמטיקה הם דווקא חיוביים (למשל, במקרה של גברים אסייתיים בארצות-הברית), תפעול הסטריאוטיפים או אזכור המין והגזע מובילים לשיפור בביצועים של נבחנים. בספרות הועלו כמה סיבות אפשריות להשפעה של תפעול הסטריאוטיפים השליליים על ביצועיהם של נבחנים, כגון פגיעה בריכוז, ירידה בביטחון, הניעה נמוכה ועומס קוגניטיבי.¹³

הסטריאוטיפים המגדריים משפיעים כאמור לא רק על האופן שבו אנחנו מתנהגים, אלא גם על האופן שבו אנחנו מעריכים את ההתנהגויות של אחרים. למעשה, הסטריאוטיפים המגדריים "צובעים" את ההתרשמות שלנו מביצועיהם של אחרים, כך שאנחנו מעריכים את איכותם בצורה שונה. כך, למשל, באחד הניסויים נמצא כי משתתפים שהתבקשו לקרוא מאמר שנאמר להם שכתב אותו גבר העריכו את המאמר כאיכותי יותר בהשוואה למשתתפים שהתבקשו להעריך את אותו מאמר בדיוק לאחר שנאמר להם שכתבה אותו אישה.¹⁴ מחקרים אחרים הראו, הן בתנאי מעבדה והן בתנאי שדה, כי משתתפים בניסוי (ומעסיקים) נוטים להעריך את קורות-החיים של גבר שמועמד לעבודה כמוצלחים יותר בהשוואה למשתתפים בניסוי (ומעסיקים) שמתבקשים להעריך את אותם קורות-חיים בדיוק לאחר שנאמר להם

Claude M. Steele & Joshua Aronson, *Stereotype Threat and the Intellectual Test Performance of African Americans*, 69 J. PERSONALITY & SOC. PSYCHOL. 797 (1995); Steven J. Spencer, Claude M. Steele & Diane M. Quinn, *Stereotype Threat and Women's Math Performance*, 35 J. Exp. Soc. PSYCHOL. 4 (1999).

Goldberg, לעיל ה"ש 11.

כי הם קורות-חייה של אישה.¹⁵ במחקר אחר הראו החוקרים כי לאחר שהחלו לקיים חלק מהאודישנים לתזמורות בארצות-הברית מאחורי פרגוד, כך שלא היה אפשר לדעת אם מדובר בנגנית או בנגן, עלה שיעור הנגניות שהתקבלו לתזמורות.¹⁶ מכיוון שהסטריאוטיפים המגדריים משפיעים גם על האופן שבו אנחנו מתנהגים וגם על האופן שבו אנחנו מעריכים את התנהגותם של אחרים, יש להם נטייה לשעתק את עצמם ולייצר מציאות שבה הם נראים מדויקים. כך, הסטריאוטיפים המגדריים משקפים ומעמיקים את התפיסות שלנו לגבי ההבדלים בין נשים לגברים ולגבי ההשלכות של הבדלים אלה על חלוקת המשאבים והכוח בחברה, בשוק ובמשפחה. בכך הם מעמיקים את אי-השוויון המגדרי ונותנים לו לגיטימציה.

חשוב להדגיש עוד כי חלק מהסטריאוטיפים המגדריים משקפים ומעמיקים מציאות של אי-שוויון שפוגעת בגברים, אשר מוצאים את עצמם מועסקים בעבודות מסוכנות יותר מנשים, נלחמים במלחמות, נושאים בעול הפרנסה, "נענשים" בשוק העבודה על הורות פעילה ועל-כן נאלצים לפעמים לבלות פחות זמן עם ילדיהם בהשוואה לנשים, ובסופו של יום חיים חיים קצרים יותר בממוצע מנשים. לימודי הגבריות מלמדים כי גם "הגבריות ההגמונית" מוגדרת באופן סטריאוטיפי, כלומר, משקפת ומשעתקת תסריטים חברתיים לגבי מה הוא "גברי" וכיצד גברים "אמורים" להתנהג. בכך היא פוגעת בכל אותם גברים שאינם מצליחים לנהוג על-פי הציפיות התרבותיות מהם, בהציגה אותם כ"גבריים פחות" מאחרים.¹⁷

ב. חברת אי.די.איי. ומדיניות התשלום בעבור שירותי החלפת הגלגל

כזכור, בעניין מירב העניקה חברת הביטוח לנשים המבוטחות אצלה שירותי החלפת גלגל חינם, בעוד שגברים נדרשו לשלם 80 שקלים בעבור שירות זה. בפסק-הדין חוזר השופט גרוסקופף על הדברים שקבע בהחלטה על אישור הבקשה לתובענה ייצוגית:

"מלאכת החלפת הגלגל, כפי שיודע כל מי שהחליף מימיו גלגל, איננה לא מסובכת ולא קשה, וכשם שגבר ממוצע יכול לבצעה, יכולה גם אישה ממוצעת. אכן, זוהי מלאכה 'מלכלכת', שרכיבים אינם ששים לעשותה, בוודאי שלא בבגרי חג (בין אם מדובר בשמלה ובין אם בחליפה), ואולם, גם בכך גברים אינם שונים מנשים. ולבסוף, יכולתו של אדם להתמודד בהצלחה עם תקלות ותקרים אינה תלויה במגדר אליו הוא משתייך אלא בכישוריו, באופיו ובתושייתו. על כן כשם

Marianne Bertrand & Sendhil Mullainathan, *Are Emily and Greg More Employable than Lakisha and Jamal? A Field Experiment on Labor Market Discrimination*, 94 Am. ECON. REV. 991 (2004).

Claudia Goldin & Cecilia Rouse, *Orchestrating Impartiality: The Impact of "Blind" Auditions on Female Musicians*, 90 Am ECON. REV. 715 (2000).

MICHAEL KIMMEL, JEFF HEARN & R.W. CONNELL, HANDBOOK OF STUDIES ON MEN AND MASCULINITIES (2005); MICHAEL KIMMEL, MISFRAMING MEN: THE POLITICS OF CONTEMPORARY MASCULINITIES (2010); MICHAEL S. KIMMEL & MICHAEL A. MESSNER, MEN'S LIVES (2001); THE POLITICS OF MANHOOD (Michael S. Kimmel ed., 1995).

שאשה שאינה יכולה להחליף גלגל עשויה למצוא עצמה חסרת אונים על אם הדרך, כך גם גבר שאינו בקי במלאכה זו... תפיסת המשיבה לא רק שמבוססת על הנחות מופרכות, אלא שהיא מבססת ומחזקת סטריאוטיפים פסולים. בעולם בו עוסק רשאי לשווק את מוצריו על בסיס המסר שאשה אינה יכולה/צריכה/ אמורה להחליף גלגל, הרי שהתוצאה היא חיזוקה של תפיסה חברתית מפלה לפיה נשים, להבדיל מגברים, אינן יכולות/צריכות/אמורות לעסוק בפעילות מסוג זה... לפיכך, גם אם יוכח מבחינה סטטיסטית כי כיום אחוז הנשים המסוגלות להחליף גלגל נמוך מאחוז הגברים המסוגל לכך, אין שום הצדקה לאפשר מדיניות שתנציח פער זה גם בעתיד.¹⁸

עמדתו של השופט גרוסקופף מתיישבת עם ממצאיהם של המחקרים על סטריאוטיפים מגדריים. הסטריאוטיפ שלפיו גברים טובים יותר מנשים בפעולה של החלפת גלגל, וגם נהנים ממנה יותר, מתיישב עם התפיסות התרבותיות שלנו לגבי מסוגלותם הגבוהה יותר של גברים בהשוואה לנשים, ולגבי נזקקותן של נשים לעזרה.

הדיון בהבדלים בין נשים לגברים במסוגלות להחליף גלגל מעורר את שאלת משמעותם של ההבדלים הפיזיולוגיים בין נשים לגברים לעניין אי-השוויון המגדרי. ברור אומנם שנשים וגברים שונים זה מזה בפיזיולוגיה שלהם. נראה, עם זאת, שהמערכת של אי-השוויון המגדרי לא רק נשענת על הבדלים פיזיולוגיים מסוימים אלה, אלא גם מושכת את תשומת-הלב אליהם ומדגישה אותם, בעודה מסיטה את תשומת-הלב מהבדלים אחרים בין אנשים (דוגמת ההבדלים בתוך קבוצת הנשים ובתוך קבוצת הגברים) ומטשטשת אותם.¹⁹ במילים אחרות, מערכת אי-השוויון המגדרי מעצימה את ההבדלים שמקורם בהבדלים ביולוגיים בין נשים לגברים ואת המשמעותיות החברתיות שלהם, ומגדירה אותם כבעלי השלכות לגבי סטטוס, משאבים וכוח.²⁰

טענותיה של חברת הביטוח בדבר מסוגלותן של נשים להחליף גלגל משקפות את האופן שבו סטריאוטיפים מעצימים את המשמעותיות החברתיות של ההבדלים הפיזיולוגיים בין נשים לגברים. נשים וגברים נבדלים אומנם בממוצע בכוחם הפיזי, אבל המשימה של החלפת גלגל הינה משימה פשוטה יחסית שאינה דורשת הפעלה של כוח פיזי, ונראה שרוב הנשים והגברים מסוגלים לעמוד בה. נראה לכן שהאמונות התרבותיות שלנו לגבי מסוגלותם של נשים וגברים להחליף גלגל קשורות אולי להבדלים פיזיולוגיים בין נשים לגברים, אך גם מעמיקות אותם ואת המשמעות התרבותית שלהם.

מכיוון שסטריאוטיפים משפיעים על האופן שבו אנשים מתנהגים ומעריכים התנהגות של אחרים, אפשר לשער שהסטריאוטיפ המגדרי בדבר המסוגלות להחליף גלגל משפיע על נכונותן של נשים להחליף גלגל ועל האופן שבו הן מחליפות גלגל, והופך אותן למסוגלות פחות להחליף גלגל. הסטריאוטיפ בדבר המסוגלות להחליף גלגל משפיע גם על האופן שבו גברים ונשים מעריכים את איכות החלפת הגלגל על-ידי נשים. על-כן הנכחה והעמקה של

18 ראו עניין מירב, פס' 41 לפסק-הדין.

19 Janet Shibley Hyde, *The Gender Similarities Hypothesis*, 60 AM. PSYCHOLOGIST 581 (2005).

20 RIDGEWAY, FRAMED BY GENDER, לעיל ה"ש 7.

הסטריאוטיפים המגדריים – למשל, בדרך של פרסום מתן הטבה לנשים – עשויות להשפיע גם על מסוגלותן של נשים להחליף גלגל בפועל וגם על האופן שבו אנחנו תופסים את מסוגלותן. ומכיוון שהעמקת הסטריאוטיפים המגדריים משמעה גם העצמה של ההבדלים בין נשים לגברים ושל משמעותם התרבותית-החברתית, ומתן לגיטימציה לאי-השוויון המגדרי, מתן הטבה כאמור לנשים משתתפת (יחד עם פעולות רבות נוספות) בשעתוק ובהעמקה של אי-השוויון המגדרי.

אציין גם כי הנכחתם והעמקתם של הסטריאוטיפים לגבי מסוגלותם של גברים להחליף גלגל ואי-מסוגלותן של נשים לעשות זאת עלולות לפגוע לא רק בנשים, אלא גם בכל אותם גברים שאינם מסוגלים להחליף גלגל בעצמם (או מעדיפים לא לעשות זאת), משום שהיא הופכת אותם ל"גבריים" פחות מאותם גברים שמסוגלים ורוצים להחליף גלגל. עוד אציין כי אין זה מפתיע שהיו נשים לא-מעטות ששמחו בהטבה של החלפת הגלגל חינם והשתמשו בה. כזכור, מחקרים בפסיכולוגיה חברתית מלמדים כי גם נשים וגם גברים מחזיקים בסטריאוטיפים המגדריים, ואף משקפים ומעמיקים אותם בהתנהגותם היומיומית.

ג. האם פעולה מיטיבה עשויה להיות מפלה?

פרופ' סטמטן מבקר את פסק-דינו של השופט גרוסקופף, וטוען כי המדיניות שנקטה חברת הביטוח אינה מהווה הפליה כלפי הנשים המבוטחות, כלפי הנשים והגברים המבוטחים שלא נזקקו לשירותי החלפת הגלגל וכלפי כל מי שהתעניינו בפוליסת הביטוח של החברה והחליטו לא לרכוש אותה. לדעתו, מדיניות ההטבה אינה מפלה את קבוצת הנשים המבוטחות משום שהיא מיטיבה עימן כלכלית בהשוואה לגברים, ומשום שההשפלה וההעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים אינן מהוות הפליה, שכן לא מעורבת בהן חלוקת טובין. מהסיבה האחרונה הוא סבור גם כי מדיניותה של חברת הביטוח כלפי אותם גברים מבוטחים שלא סבלו פגיעה כלכלית משום שהם לא נזקקו לשירותי החלפת גלגל פגעה אולי ברגשותיהם, אך אינה עולה כדי הפליה. לבסוף, ומסיבות דומות, הוא סבור כי גם קבוצת הנשים והגברים שביקשו לעשות ביטוח רכב מקיף אצל חברת הביטוח אך נמנעו מכך משנחשפו למדיניותה לא הופלו, משום שגם הם לא סבלו פגיעה ממונית.

מכיוון שהסטריאוטיפים המגדריים עוסקים בהבדלים שבין נשים לגברים, ואינם רק שליליים כלפי נשים וחיוביים כלפי גברים, ומכיוון שמופעיו של אי-השוויון מיטיבים בזירות מסוימות עם גברים ובזירות אחרות עם נשים, יש מצבים שבהם התנהגות מסוימת – כגון חלוקת הטבה כלכלית לנשים – תנכיה גם את הסטריאוטיפים לגבי נשים וגם את הסטריאוטיפים לגבי גברים, תעמיק את אי-השוויון בין נשים לגברים, ובכך תשפיל גם נשים וגם גברים ותפגע בהם. במילים אחרות, מכיוון שהסטריאוטיפים המגדריים מתארים נשים וגברים כשונים אלה מאלה, כך שבזירות מסוימות הם מיטיבים עם גברים ובאחרות עם נשים, הנכחת הסטריאוטיפים המגדריים גורמת לעיתים גם פגיעה בנשים וגם פגיעה בגברים, ופגיעות אלה כרוכות זו בזו ובלתי-ניתנות להפרדה.

חשוב לציין בהקשר זה כי חוק איסור הפליה, אשר "נועד לקדם את השוויון ולמנוע הפליה בכניסה למקומות ציבוריים ובהספקת מוצרים ושירותים"²¹, אוסר לא רק הפליה של נשים, שהן הקבוצה שסובלת הפליה מתמשכת בהשוואה לגברים בזירות של מקומות ציבוריים והספקת מוצרים ושירותים, אלא גם הפליה של גברים.²² סעיף 3(א) לחוק איסור הפליה אוסר במפורש הפליה מחמת מין, ולא רק הפליית נשים, וכך נעשה גם בחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988, שעוסק באיסור הפליה בשוק העבודה.

המשפט הפרטי נוטה דווקא לא להכתיב לאנשים פרטיים בשוקי העבודה והמוצרים עם מי להיקשר בחוזים ובאילו תנאים, אך חורג מנטייתו זו בנסיבות מיוחדות, כגון לשם מיגור הפליה וקידום השוויון. העמדה של דיני איסור הפליה שלפיה יש להתערב כדי לאסור לא רק הפליה נגד הקבוצה המוחלשת שסבלה הפליה היסטורית, אלא גם הפליה נגד הקבוצה החזקה, מאותתת כי גם להפליה לטובה של קבוצות מוחלשות עלולה להתלוות פגיעה חברתית חמורה עד כדי כך שהיא מצדיקה את הפגיעה בחופש החוזים של הצדדים. במילים אחרות, המשפט הפרטי נוטה להתערב במערכות היחסים החוזיות של צדדים אך ורק במקרים הנדירים שבהם קיימת סכנה לפגיעה של ממש בצדדים או בחברה בכללותה. לכן, למשל, דיני החוזים נוטים לא להתערב בחוזים רק משום שהם אינם רציונליים, קובעים מחיר גבוה או נמוך במיוחד, או אפילו מפלים נגד קבוצה שלא סבלה הפליה היסטורית וארוכת-שנים. כך, דיני איסור הפליה אינם מתערבים במקרים שבהם חוזים למכירת מוצרים כלשהם מפלים, למשל, נגד מי שנולדו ביום מסוים מימות השבוע, הגם שהבחנה כזו נראית לנו לא־רציונלית ולא־הוגנת. מכאן שהבחירה של דיני איסור הפליה להתערב גם במקרים שבהם הפליה היא לרעת קבוצות חזקות מושתתת על ההנחה שתוצאותיה של הפליה כזו הן חמורות עד כדי כך שהן מצדיקות את הפגיעה בחופש החוזים של הצדדים. בכך בחירה זו מתיישבת עם הבנת אופני הפעולה של חלק ממערכות אי־השוויון (דוגמת אי־השוויון המגדרי) ועם כך שלעיתים הפגיעה בקבוצה החזקה והפגיעה בקבוצה החלשה כרוכות זו בזו ואינן ניתנות להפרדה, כך שאי־אפשר להגדיר את הפעולה הספציפית כמיטיבה או כגורעת. כך, למשל, בפסק־הדין בעניין פרוז'אנסקי הסביר השופט ג'ובראן כי מדיניותו של מועדון־לילה שקובע גיל כניסה שונה לנשים ולגברים (גיל עשרים וארבע לנשים וגיל עשרים ושש לגברים) – ואשר נטען נגדה על־ידי תובע גבר כי היא מדיניות מפלה כלפי גברים – הינה מדיניות פסולה דווקא משום שהיא פוגעת בנשים (אף שהיא מאפשרת להן להיכנס למועדון־הלילה בגיל צעיר יותר בהשוואה לגברים). זאת, גם משום שהמדיניות עושה שימוש

21 ס' 1 לחוק איסור הפליה.

22 ראו גם את דבריו של השופט דנציגר ברע"א 8821/09 פרוז'אנסקי נ' חברת לילה טוב הפקות בע"מ, פס"מ 20 לפסק־דין (פורסם בנבו, 16.11.2011): "מטבע הדברים, במרבית המקרים שנזרמן לבתי המשפט לעסוק בסוגיות של הפליה דובר בהפליה של קבוצה אשר לגביה מתקיימת הפליה היסטורית מתמשכת. עם זאת, סבורני כי לשון החוק, כוונתו של המחוקק בעת חקיקתו, עליה ניתן ללמוד מדברי ההסבר להצעת החוק, ותכליתו של החוק תומכים כולם בגישה לפיה חוק איסור הפליה אוסר בגדרי התפרשותו על כל הפליה מהטעמים המנויים בו, בין אם היא מופנית כלפי קבוצה הסובלת מהפליה מתמשכת ובין אם היא מופנית כלפי קבוצה 'חזקה', בין אם היא כוללת אלמנטים של השפלה ופגיעה באוטונומיה ובין אם לאו."

בקטגוריות של "נשים" ו"גברים", וגם משום שהיא מתבססת על הסטריאוטיפים המגדריים לגבי שברירותן של נשים וחשיבותן של המראה החיצוני שלהן.²³ במקרה של הטבת החלפת הגלגל, ההשפלה וההעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים הינן תוצאה ישירה של מתן ההטבה הכלכלית לנשים. לעומת זאת, ברבות מן הדוגמאות שפרופ' סטטמן מבקש מאיתנו לשקול, ההשפלה והעמקה הסטריאוטיפים הינן תוצאות עקיפות, מאוחרות בזמן, של ההטבות שהוא מתאר, אשר אינן נגרמות במישרין מעצם מתן ההטבה. כך, למשל, פרופ' סטטמן מבקש מאיתנו לשקול את המקרה הבא כדוגמה למקרה שבו פעולה מיטיבה תעמיק אומנם את אי-השוויון אך לא נראה בה פעולה מפלה:

"הצבא שוקל אם לאפשר לנשים להצטרף ליחידה אשר עד עכשיו הייתה סגורה בפניה – למשל, יחידת הצוללות. נניח שיש בסיס לחשש שחיילי היחידה לא יקבלו בכרכה את החיילות החדשות, והתוצאה תהיה שיהיה להן קשה להסתגל. נניח גם שיש בסיס לחשש רחב יותר שבעקבות ההחלטה האמורה תהיה ריאקציה בגופים שונים בצבא ומחוץ לו נגר מה שייתפס כהגזמה לכיוון הפמיניסטי, והתוצאה תהיה נסיגה לאחור במאבק לשוויון מגדרי והתחזקות מגמות של הפליה כלפי נשים. למרות זאת הצבא מחליט לאפשר לנשים להצטרף לצוללות, והתוצאה האמורה אכן מתממשת."²⁴

נראה שמתן ההטבה של החלפת הגלגל לנשים חננם על-ידי חברת הביטוח בעניין מירב שונה מהדוגמה שפרופ' סטטמן מעלה, משום שמדובר בפעולה אשר משתמשת בסטריאוטיפ (למטרות רווח), משפילה נשים ומעמיקה באופן ישיר (וללא גורמים מתערבים) את אי-השוויון המגדרי.

ד. האם ההשפלה וההעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים עולה כדי הפליה?

פרופ' סטטמן טוען כי אי-אפשר לראות בהשפלה כשלעצמה הפליה, כי לא מעורבת בה הדרה מטובין. כאמור, במקרים דוגמת זה שנדון בעניין מירב הפגיעה הכלכלית בגברים כרוכה בהשפלה של נשים (וגברים) ובהעמקה הסטריאוטיפים המגדריים. על-כן נראה שבמקרים כאלה אי-אפשר להפריד בין מתן ההטבה לבין ההשפלה והעמקה הסטריאוטיפים, ולכן אין מדובר כאן בהשפלה כשלעצמה, אלא בהשפלה שכרוכה בחלוקת טובין ובהעמקה סטריאוטיפים.

מעניינת בהקשר זה גישתו של המשפט האמריקני לעניין ההטרדה המינית. ההטרדה המינית אינה מערבת חלוקה לא-שוויונית של טובין, אלא אך השפלה והעמקה של הסטריאוטיפים המגדריים. במשפט האמריקני היא מומשגת כפגיעה בשוויון, ומטופלת כעילת תביעה במסגרת הדינים הפדרליים העוסקים באיסור הפליה בעבודה (סימן 7 לחוק הזכויות האזרחיות משנת 1964).²⁵ במשפט הישראלי, במשפט הגרמני ובמשפט האירופי, לעומת זאת, ההטרדה

23 שם, פסק-דין של השופט ג'ובראן.

24 סטטמן, לעיל ה"ש 2, דוגמה א בתחילת פרק ב.

25 Title VII of the Civil Rights Act of 1964.

המינית מומשגת כפגיעה בכבוד, ולא כפגיעה בשוויון.²⁶ כנגד ההמשגה של ההטרדה המינית כפגיעה בכבוד, ולא בשוויון, ניתן לטעון כי היא מתעלמת מן הקשר שבין ההטרדה המינית לבין אי-השוויון המגדרי, בהציגה אותה כתופעה פוגענית פרטנית שאינה נשענת על מציאות של אי-שוויון והפליה ואשר אינה שונה במהותה מכל הטרדה או השפלה אחרת. במילים אחרות, הטענה היא כי ההטרדה המינית הינה מופע של אי-השוויון המגדרי, וכי היא גם משעתקת ומקבעת את יחסי הכוחות בין המינים ואת הסטריאוטיפים לגבי מין ומיניות. על-כן המשגתה של ההטרדה המינית כפגיעה בכבוד הינה צרה ולא-מדויקת.²⁷

אימוצה של הגישה האמריקנית, שלפיה ההשפלה והעמקת הסטריאוטיפים המגדריים יכולה להוות הפליה אסורה, הייתה מובילה אותנו למסקנה שגם במקרים שאין בהם מעורבות של חלוקת טובין או הדרה מטובין (שלא כמו בעניין מירב, המערב כאמור חלוקת טובין) ניתן לראות בהתנהגות משפילה המעמיקה את הסטריאוטיפים המגדריים הפליה אסורה. במציאות כזו היה אפשר, למשל, לראות בפרסום משפיל, המתבסס על סטריאוטיפים מגדריים ומעמיק אותם, הפליה במובנו של חוק איסור הפליה. בפסק-דינו השאיר השופט גרוסקופף ב"צריך עיון" את השאלה אם מאמצי פרסום כאלה הינם פסולים ומכוח איזה חוק.

ה. מתי יש לראות בהטבה שמעמיקה סטריאוטיפים פעולה פסולה (מבחינה מוסרית)?

לאחר שפרופ' סטטמן קובע כי הטבה שמעמיקה סטריאוטיפים אינה מהווה הפליה, הוא ממשיך וטוען כי יש להיזהר גם מלראות בכל הטבה שמעמיקה סטריאוטיפים פעולה שהיא אסורה מבחינה מוסרית. זאת, משום שלפעמים אותן פעולות שמעמיקות סטריאוטיפים נגד קבוצות מוחלשות הן דווקא פעולות שנועדו להיטיב עימן ולהגיש להן עזרה. כך, למשל, הוא מסביר כי "במציאות הנוכחית שיעור הנשים שיכולות להחליף גלגל ואכן יעשו זאת במקרה של נקר במכוניתן קטן במידה משמעותית משיעור הגברים שיעשו כן. מציאות זו מכתיבה שוב דילמה אמיתית שאין לה פתרון פשוט. מצד אחד, הואיל ונהגות רבות ישמחו לעזרה בהחלפת גלגל, ראוי שנהגים העוברים ליד נהגת שיש לה נקר ברכב יעצרו כדי להציע לה עזרה. מצד אחר, בכך הם עלולים להשפיל אותה, כי הם משדרים את המסר שבעיניהם היא חסרת אונים, ואם לא די בכך, הם מחזקים בכך דעה קדומה כללית לגבי נשים בחברה, על ההשלכות המזיקות שיש לה".²⁸

חשוב לציין כי בעניין מירב קבע השופט גרוסקופף כי חברת אי.די.אי. העניקה את ההטבה כגימיק שיווקי שנועד להגדיל את מכירותיה. במקרים שבהם השימוש בסטריאוטיפ

26 ראו חוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ח-1998. ראו גם אורית קמיר "איזו מין הטרדה: האם הטרדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?" משפטים כט 317 (1998).

27 נויה רימלט טוענת כי ההמשגה של ההטרדה המינית כפגיעה בכבוד, ולא כהפליה, מובילה להתמקדות של בתי-המשפט בהיבטים הפרטניים של ההטרדה המינית ונזקיה, ולהזנחה של היבטיה החברתיים הנוגעים בהעמקת אי-השוויון המגדרי. ראו נויה רימלט "על מין, מיניות וכבוד: החוק למניעת הטרדה מינית במבחן התאוריה הפמיניסטית והמציאות המשפטית" משפטים לה 601 (2005).

28 סטטמן, לעיל ה"ש 2, ליד ה"ש 72 ואילך.

נועד להגדיל את רווחיו של המשתמש בסטריאוטיפ נראה שהדילמה שפרופ' סטטמן מציג אינה מתעוררת כלל, משום שאין מדובר בהושטת עזרה, אלא בשימוש בסטריאוטיפים באופן מודע לשם עשיית רווח כלכלי.

למעשה, ייתכן שתחושת ההשפלה של הנשים הייתה כרוכה בעצם השימוש בסטריאוטיפ המגדרי למטרות רווח, ושהיא לא הייתה מתעוררת (או הייתה מתעוררת בעוצמה פחותה) במקרים שבהם הכוונה של המפלה הייתה לא-אינסטרומנטלית או שכוונתו הייתה להציע עזרה לנשים. כך, למשל, ייתכן שמקרים של העדפה מתקנת שבהם המפלים מדגישים כי הם מתנגדים לסטריאוטיפ המגדרי ופועלים למיגורו, לא יחוו הנשים שמקבלות את ההטבה השפלה (או למצער ירגישו מושפלות פחות).

חשוב להדגיש כי לא כל הנכחה של הסטריאוטיפים המגדריים תוביל בהכרח לנזק בדמות העמקת אי-השוויון המגדרי. יתרה מזו, קשה מאוד להעריך (בוודאי מראש אך גם בדיעבד) את היקפו של הנזק שנגרם בכל אחת מהפעמים שבהן הסטריאוטיפים המגדריים מונכחים. למעשה, הסטריאוטיפים המגדריים נוכחים בחלק גדול מאוד מהתייחסויות-הגומלין החברתיות שלנו, בין אם אנחנו מודעים לכך ובין אם לאו. אומנם, אי-השוויון המגדרי מעמיק ומתבסס כל אימת שהסטריאוטיפים מופעלים, אך קשה לכמת את תרומתה של כל התייחסות-גומלין ספציפית להעמקתו ולביסוסו של אי-השוויון, שהיא במקרים רבים שולית ומצטברת. עם זאת, במקרים רבים הנכחת הסטריאוטיפים המגדריים (כמיוחד כאשר היא נעשית למטרות רווח) כרוכה כאמור גם בהשפלה של נשים וגברים אשר קל יותר לנבאה ולהעריך את היקפה.

סיכום

בנסיבות מסוימות פעולה שמיטיבה עם נשים עלולה להיות כרוכה בהנכחה ובהעצמה של סטריאוטיפים מגדריים, ובכך להשפיל נשים וגברים כאחד ולהעמיק את אי-השוויון המגדרי. בנסיבות כאלה אי-אפשר להפריד בין מתן ההטבה לבין ההשפלה והעצמת הסטריאוטיפים, כך שאותה פעולה עצמה יכולה בעת ובעונה אחת גם להיטיב עם נשים בהיבט החומרי קצר-המועד וגם להשפיל נשים וגברים ולפגוע בהם בטווח הארוך.

איסור ההפליה על רקע מין (ולא רק נגד נשים) שבחוק איסור הפליה מתיישב לכן עם האופן שבו מערכת אי-השוויון המגדרי פועלת, ועל-כן טמון בו הפוטנציאל להקטין את אי-השוויון המגדרי, ובלבד שנבין אותו כאוסר גם מתן הטבות חומריות לנשים אם כרוכות בהן העמקה של סטריאוטיפים והשפלה.